

Віталій Левицький

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль)

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Дослідження проблем історії України, соціально-економічних перетворень у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. викликало значний інтерес у науковців та досягло значних успіхів. Проте кількість праць, безпосередньо присвячених питанням розвитку легкої промисловості, її піднесенню та занепадам, інфраструктурі, окремим галузям, внутрішній організації виробництва, є недостатньою. Більшість робіт із цих питань з'явилися відносно давно й мають в низці випадків ідеологічно упереджене трактування щодо історико-економічних процесів, що відбувалися в окреслений період. За своїм характером ці дослідження мають часто лише загальний нарис основних процесів розвитку легкої промисловості України (І. Гуржій¹, Т. Дерев'янкін², О. Нестеренко³).

Необхідність більш глибокого й всестороннього вивчення структури, організації, рівня промислового виробництва потребує розширення дослідницької бази. Вирішення цього питання можливе на основі залучення різноманітних вітчизняних та іноземних наукових історичних праць. Актуалізація наукових проблем має враховувати об'єктивні зміни в теоретичних підходах до розв'язання тих чи інших завдань, особливо що стосується переосмислення фундаментальних історичних тем. Зважаючи на це, важливою необхідністю є вивчення першооснов у ході аналізу оцінок дослідників проблем легкої промисловості другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Історія проблеми розвитку легкої промисловості України в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. має багато нюансів та аспектів, трактування яких залежить від світоглядних позицій і теоретико-методологічної підготовки науковця. Дослідження певних аспектів становлення та розвитку галузей легкої промисловості в Наддніпрянській Україні знайшло своє

¹ І. О. Гуржій, *Україна в системі всеросійського ринку 60–90 років ХІХ ст.*, Київ 1968, 192 с.

² Т. І. Дерев'янкін, *Мануфактура на Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. (Текстильне виробництво)*, Київ 1960, 127 с.

³ О. О. Нестеренко, *Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч., ч. 1: Ремесло і мануфактура*, Київ 1959, 496с.

відображення у вигляді монографічних та дисертаційних робіт, навчальної літератури, матеріалів наукових конференцій, наукових статей та ін. Проблеми економічного розвитку України займали чільне місце в дослідженні істориків. Науковий доробок, присвячений вивченню промислового виробництва Російської імперії загалом та Наддніпрянської України – зокрема відзначається як тематичною, так і методологічною різноманітністю (Б. Кругляк⁴, Л. Горелик⁵, О. Реєнт⁶).

З огляду на вищесказане історіографічний комплекс щодо зазначеної проблеми умовно можна розділити на такі періоди: дорадянський, радянський, сучасний.

Проведені в 60-х рр. XIX ст. масштабні реформи, що в сукупності прийнято називати ліберально-буржуазними, мали всеохоплюючий вплив на громадське, політичне та економічне життя населення Російської імперії в цілому та українських губерній зокрема. Глибокі зміни в пореформений період відбулися й у промисловій сфері. Це зумовило й інтерес дослідників до цього періоду, який намітився вже в дореволюційний час. Варто відзначити, у тому числі, капітальні видання під редакціями Д. І. Менделєєва⁷, П.Х. Спаського⁸, дослідження Ч. М. Іоксимовича⁹. Ці та подібні публікації, що носили, в основному, описовий характер, наповнені багатим фактичним матеріалом, також у них вказуються основні чинники розвитку промисловості, в першу чергу такі як митна та податкова політика, транспортне будівництво, ринкова кон'юнктура.

Часткова інформація відносно характеристики промисловості Російської імперії міститься в роботі Д. І. Менделєєва. У своїй праці вчений намагався показати необхідність індустріалізації. Його увага сконцентрована на пропаганді прогресивності великогомашиного виробництва, на роз'ясненні суспільству загальних основ роботи фабрик і заводів, пробудження в суспільстві підприємницького духу. Автор дає своєрідне визначення поняття «промисловість». У широкому сенсі він розуміє промисловість як створення й реалізацію шляхів купівлі та продажу благ та послуг. Промисловість у вузькому сенсі розуміє як створення матеріальних благ. Науковець вважав, що недостатня кількість підготовлених кадрів стримує економічний розвиток. Автор підкреслював, що компетентними повинні

⁴ Б.А. Кругляк, *Монополії в легкій і харчовій промисловості і внутрішня торгівля на Україні в кінці XIX – на початку XX ст.*, [в:] *Питання історії СРСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць*, вип. 36, Харків 1991, с. 110–117.

⁵ Л.Э. Горелик, *Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР*, Киев 1957, 267 с.

⁶ О.П. Реєнт, *Загальні тенденції розвитку, найголовніші осередки та реверсні особливості української торгівлі в XIX – на початку XX ст.*, [в:] *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць*, голова редкол. членкор. НАН України О.П. Реєнт, вип. 26. Київ 2017, с. 7–25.

⁷ *Фабрично-заводская промышленность и торговля России с приложением общей карты фабрично-заводской промышленности Российской империи. Изд.-во Департ. Торговли*, под ред. Д. И. Менделеева, Санкт-Петербург 1893, 351 с.

⁸ *История торговли и промышленности в России*, т. 3: *Мануфактурная промышленность*, под ред. П.Х. Спаського, Санкт-Петербург 1914, 186 с.

⁹ Ч.М. Іоксимович, *Мануфактурная промышленность в прошлом и настоящем*, Москва 1915, 660 с.

бути не тільки інженери та техніки, але й прості робітники. Індустріальний розвиток учений вважав невід'ємним від технологічного прогресу¹⁰.

У різних виданнях час від часу зустрічалися цікаві роботи, що зачіпають такі сюжети, як: кон'юнктура ринку й стан різних галузей виробництва з переробки волокнистих речовин; вивезення й ввезення мануфактурних товарів і сировини; конкурентна боротьба в текстильній промисловості; становище робітників і форми їх соціального протесту. П.Х. Спаський¹¹ та Ч. М. Йоксимович¹² випустили серію ґрунтовних історичних оглядів і описів розвитку текстильного виробництва. Чимало цінної інформації про розвиток текстильної промисловості Росії, окремих підприємствах галузі, їх технічної оснащеності, становище робітників містилося в замовних виданнях, присвячених знаменним віхам в історії великих торгово-промислових фірм. Розглядали місце Росії у світовому виробництві текстилю; виявляли особливості розвитку таких центрів зосередження бавовняної, суконної, льонопрядильно-ткацької галузей, як Царство Польське, Центральний Промисловий, Північно-Західний райони. Так, П. Спаський вказував, що експорт лляного й конопляного прядива в 1876–1880 рр. становив 1,612 тис. крб., канатів – 1,104 тис. крб., тканин – 1,201 тис. крб.; у 1909 р. увсіх виробів – 1,144 тис. крб. Майже все прядиво (90%) вивозилося до Англії, а канати – до Німеччини. Експорт вовни з Російської імперії в 1876–1880 рр. становив 1,392 тис. пудів, 1909 р. – 818 тис. пудів. Вивіз зменшився внаслідок конкуренції з австралійською та південноамериканською вовною. Обсяги імпортової вовни були незначними, але великими за вартістю, бо завозилася вовна високої якості: у 1909 р. – 449 тис. пудів на 18,763 тис. крб.¹³

Фабрично-заводську промисловість Харківської губернії й становище робітників досліджував А.Н. Опацкий. Хоча його опис розвитку промисловості та становища робітників стосується тільки однієї Харківської губернії, але, маючи на увазі, що в багатьох губерніях південної Росії промисловість розвивалася практично в однакових умовах, тому викладений матеріал у праці має загальні показники, особливо це стосується тих сторінок дослідження, де описується становище робітників. У 1-й главі нарис у автор дотримувався тієї системи групування промислових виробництв, що була прийнята Відділом Промисловості й поділяла їх на 12 груп. До першої групи відійшли підприємства з обробки бавовни, другої групи – з обробки вовни, третьої – шовку, четвертої – льону, коноплі й джуту¹⁴.

У цій праці звернута увага, наскільки це було можливо, залежно від наявного цифрового матеріалу, на те, у якому напрямку відбувався розвиток промисловості в Харківській губернії, як змінювалося економічне становище

¹⁰ *Фабрично-заводская промышленность и торговля России ...*, с. 45–68, 136, 234–278.

¹¹ *История торговли и промышленности в России: в 3 тт.*, т. 1. вып. 6. *Обзор русской внешней торговли в XIX и начале XX века*, под. ред. П. Х. Спасского. Санкт-Петербург 1912. 44 с.; *История торговли и промышленности в России в 3 тт.*, т. 3: *Мануфактурная промышленность...*

¹² Ч.М. Йоксимович, *op. cit.*

¹³ *История торговли и промышленности в России ...*, с. 12.

¹⁴ А.Н. Опацкий, *Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих*, Харьков 1912, с. 4–12.

робітників, на санітарний стан фабрик¹⁵.

Серед узагальнюючих робіт дореволюційного періоду слід виділити книгу М. І. Туган-Барановського, де робиться спроба розглянути загальні для всієї вітчизняної промисловості тенденції, а її розвиток у другій половині XIX ст. характеризується як капіталістичний, процеси в промисловості також розкривалися крізь призму становлення капіталістичних відносин. Недоліком праці є неповнота, умовність і неточність представленої соціально-економічної інформації в цифрах¹⁶.

Розвиток ремісничої та фабричної промисловості в Україні в 60–70-х рр. XIX ст. досліджував С. Подолинський, який відзначав переважання іноземних робітників над місцевими ремісниками; значно вищий соціальний статус німців, які зазвичай працювали машиністами, чавунниками, годинникарями та ін. і повсякчас відчували підтримку своїх співгромадян, що заважало українцям і полякам стати лідерами ремісничого виробництва. Він також засвідчив, що в середині 1870-х рр. на Поділлі функціонувало 78 текстильних фабрик, де працювало 777 осіб і було вироблено сукна вартістю 378 471 крб., що забезпечило третє місце після Чернігівської та Київської губерній, але не вказав власників суконних виробництв¹⁷.

Роблячи висновок відносно історіографії дорадянського періоду, слід зауважити, що спеціальних досліджень, які б характеризували розвиток легкої промисловості, не було. Були лише окремі спроби науковців висвітлити певні аспекти розвитку промисловості, які містили статистичний матеріал. Зокрема, обмежена кількість фактичного матеріалу не давала можливості науковцям дати обґрунтований та глибокий аналіз тим чи іншим явищам у процесі розвитку промисловості. Майже відсутня інформація про розвиток виробництв на території України, не кажучи про технічний прогрес. Але ми повинні зазначити, що вагомість дореволюційних досліджень полягає в тому, що їх науковці були свідками та учасниками всіх процесів. Саме вони започаткували основу для подальшого розгляду проблеми.

Проблему історії розвитку легкої промисловості в цілому та технічного перевороту в ній більш детально досліджували представники радянської історіографії. В окреслений період загальнообов'язковою основою наукової роботи була панівна на той час марксистсько-ленінська концепція. Тому праці дослідників були підпорядковані політичним цілям і наказам правлячого уряду й вели боротьбу з умовним соціалістичним лібералізмом у трактуванні історичних подій. Усе це значно локалізувало коло питань, що потрапляли в поле зору істориків, які вивчали суспільно-політичні та економічні процеси в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. (Л. Мельник¹⁸, Т. Дерев'янкін¹⁹).

У радянській історіографії технічний переворот досліджувався у світлі

¹⁵ Ibid., с. 38–63, 77, 123–135.

¹⁶ М. И. Туган-Барановский, *Русская фабрика в прошлом и настоящем*, т. 1: *Историческое развитие русской фабрики в XIX веке*, Санкт-Петербург 1900, с. 23–45, 123–134, 367–387.

¹⁷ С. Подолинський, *Ремесла і фабрики на Україні*, Женева 1880, с. 141.

¹⁸ Л. Г. Мельник, *Технічний переворот на Україні у XIX ст.*, Київ 1972, 240 с.

¹⁹ Т. І. Дерев'янкін, *Промисловий переворот на Україні. Питання теорії та історії*, Київ 1975, 263 с.

соціально-економічного й загального формального підходів. Простежується нехтування взаємозалежністю між економічними та соціальними процесами, що ослаблює наукову значущість цих праць. Так, у 1925 р. вийшов нарис про історію українських фабрик О.П. Оглобліна, у якому зібраний матеріал присвячено вивченню докапіталістичної фабрики та боротьбі дворянського (кріпосного) і купецького (капіталістичного) підприємництва у фабричній промисловості. У праці вчений значну увагу приділив дослідженню розвитку суконної промисловості Чернігівщини, що займала провідне місце за своїм технічним оснащенням серед усіх губерній Російської імперії²⁰.

Вивчення минулого вітчизняної промисловості, окремих її галузей залишалося в центрі уваги вчених. Загальна кількість робіт, безпосередньо присвячених питанням промислового розвитку країни в кінці XIX – на початку XX ст., була не дуже великою. Серед них виділялися праці П.А. Хромова²¹, П.І. Лященко²², К.А. Пажитнова²³, що вийшли друком у 40 – 50-х рр.

Помітне місце в історіографії визначеної проблеми посідає робота відомого економіста та історика П. І. Лященко. У ній міститься велика кількість фактичного матеріалу, який і нині не втрачає свого значення. Проте дослідження має низку недоліків, а саме: не було визначено різницю між мануфактурою й фабрикою, тому підрахована дійсна їхня кількість є сумнівною. Звичайно, сама широта поставлених у цих роботах проблем потребує аналізу саме загальних, підсумкових показників статистичних матеріалів. Але це не виключає критичної оцінки достовірності наявних даних, їх корекції й проведення – у зв'язку з цим – у необхідних межах власних підрахунків. Так, при виявленні динаміки розвитку промисловості Росії у вказаних роботах не завжди враховувалася співвідносність відомостей із джерел. Наприклад, у таблиці про підсумки промислового піднесення 90-х рр. XIX ст. П. І. Лященко цілком довіряє відомостям зі «Свода данных о фабрично-заводской промышленности России за 1897 год» і публікаціям матеріалів перепису 1900 р.²⁴. Проте виникають труднощі з визначенням динаміки зростання кількості підприємств, бо в загальний підсумок включалися в окремі роки різні дрібні підприємства. Адже до фабрик і заводів здебільшого зараховували підприємства, де нараховувалося від 15 робітників та були парові двигуни.

Відомий економіст, дослідник історії економіки П.А. Хромов у своїх фундаментальних працях аналізує основні економічні та соціальні проблеми Росії та Радянського Союзу. Він розкриває питання щодо форм промисловості, зростання кількості мануфактур і фабрик, простежує еволюцію їх розвитку, досліджує динаміку кількості підприємств і робітників, які на них працювали.

²⁰ А. П. Оглоблин, *Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика*, Киев 1925, с. 134–145.

²¹ П. А. Хромов, *Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России*, Москва 1982, 240 с.

²² П. И. Лященко, *История народного хозяйства СССР: в 2 т.*, т. 2: *Капитализм*, Москва 1956, 728 с.

²³ К.А. Пажитнов, *Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Хлопчатобумажная, льно-пеньковая и шелковая промышленность*, Москва 1958, 425 с.

²⁴ П. И. Лященко, *op. cit.*, с. 483.

Автор детально розглядає структуру окремих галузей, виявляє особливості їх розвитку в досліджуваній період у зв'язку з капіталізацією промисловості та боротьбою великого виробництва з дрібним. П. А. Хромов вказує на прогресивну роль реформи 1861 року в Російській імперії, що призвела до нових форм розвитку економіки, збільшення продуктивних сил суспільства²⁵.

Серед небагатьох дослідників 1950-х рр., які вивчали проблему промислового розвитку в Російській імперії, у тому числі й в Україні, варто виділити К.А. Пажитнова. Темою його наукових зацікавлень була історія становлення та розвитку текстильної промисловості. Проаналізувавши широку джерельну базу, автор вказує на видову різноманітність галузей легкої промисловості, їхню географічну локалізацію, технічне становище, соціально-економічну діяльність підприємств від часу утворення з ініціативи верховної влади до 1917 р. К. Пажитнов пов'язує становлення та розвиток галузей легкої промисловості з протекціоністською політикою самодержавства²⁶.

За даними статистики та матеріалами звітного характеру, автори в основному аналізували кількісні показники стану виробництва та його окремих галузей, намагалися довести, що високий рівень концентрації, будучи однією з характерних рис економіки Росії, визначав і високий рівень розвитку вітчизняного капіталізму. Але вирішити ключове питання проблеми – виникнення й діяльність монополістичних союзів текстильної буржуазії – їм – через характер використовуваних джерел (переважно статистичних та опублікованих раніше звітних матеріалів) – так і не вдалося.

Широке звернення до масових статистичних джерел при вивченні промислового розвитку Російської імперії пореформеного періоду характерне для всієї історико-економічної літератури, і в наявних роботах можна виділити деякі загальні риси використання промислово-статистичних джерел. По-перше, переважає звернення лише до відомостей, що наявні у публікаціях, а первинні архівні матеріали залучаються в невеликій кількості, навіть для оцінки достовірності опублікованих статистичних даних. По-друге, у публікаціях дослідників цікавлять головним чином підсумкові цифри. Але останнім, навіть у відносно достовірних виданнях, властиві певні недоліки. По-третє, необхідно відзначити інколи відсутність у дослідженнях критики як джерела в цілому, так і окремих його показників, що залучаються для обґрунтування тих чи інших висновків. Така методика використання матеріалів промислової статистики особливо характерна для праць, присвячених проблемам загального економічного розвитку Російської імперії пореформеного періоду (П. Лященко²⁷, П. Хромов²⁸, К. Пажитнов²⁹).

У книзі Л.Є. Шепелева досліджується торгово-промислова політика російського царського уряду після Кримської війни й до початку першої російської революції. Основна увага приділяється програмним установам цієї політики, формам її реалізації й зв'язкам з іншими видами економічної

²⁵ П. А. Хромов, *op. cit.*

²⁶ К. А. Пажитнов, *op. cit.*, с. 44, 57, 136.

²⁷ П. И. Лященко, *op. cit.*

²⁸ П. А. Хромов, *op. cit.*

²⁹ К. А. Пажитнов, *op. cit.*

діяльності самодержавства, а також його ставлення до робітничого класу й буржуазії. У монографії автор простежує механізм напрацювання економічної політики уряду: обставини боротьби у верхах, особливості функціонування урядових установ, подає характеристику діяльності державних діячів, дотичних до її розробки й реалізації. Головна увага приділяється ідеологічним основам цієї політики, її цілям, мотивам і методам, а у зв'язку з цим – передісторії та механізму напрацювань і проведення окремих заходів політики³⁰.

До кінця 50-х рр. з'явилися ґрунтовні статті та монографії щодо процесів монополізації в російській промисловості. Ціла низка робіт змінювала багато уявлень про суть проблем концентрації виробництва, акціонування та виникнення картелів і синдикатів у галузях, пов'язаних із виробництвом тканин³¹. Багато уваги приділялося вивченню динамічних тенденцій початку ХХ ст. щодо формування державно-монополістичного капіталізму та його проявів у текстильній промисловості.

Досліджуючи текстильну промисловість Російської імперії, В.Я. Лаверичев³², стверджував, що вона (особливо бавовняна) була справжньою цитаделлю вітчизняного капіталу. Вплив іноземного капіталу тут був мінімальним. Тому процеси, що в ній відбувалися, такі, як концентрація, монополізація, зрощування промислового й банківського капіталів, не можуть бути пояснені лише втручанням ззовні, інтересами іноземних фінансових ділків, що переносили економіку Росії на вищі форми організації капіталістичного виробництва. Переконливі докази автора монографії В. Я. Лаверичева про існування низки монополістичних організацій у текстильній промисловості спростовують не тільки давнє помилкове (із точки зору радянської комуністичної ідеології) твердження дослідника фінансового капіталу в Росії М. М. Ванага³³ про відсутність у державі системи вітчизняного фінансового капіталу, але ставить під сумнів й деякі твердження В. Є. Мотильова³⁴, що пов'язують особливості процесу монополізації російської промисловості з вигодою для іноземного капіталу.

У дослідженні В. Я. Лаверичева вказується на особливість текстильної промисловості – слабкий зв'язок її з банками. Адже переважна більшість відомих російських монополій складалася не тільки при тісному, але й часто вирішальному впливі банківського капіталу³⁵.

Конкретно-історичне вивчення різних сторін економічного розвитку Російської імперії призвело до появи в 50–90-і рр. низки узагальнюючих

³⁰ Л. Е. Шепелев, *Царизм и буржуазия во второй половине XIX века: Проблемы торгово-промышленной политики*, Ленинград 1981, 236 с.

³¹ Г. Цыперович, *Синдикаты и тресты в дореволюционной России и в СССР (Из истории организационных форм промышленности за последние 50 лет)*, изд. 4-е, Ленинград 1927, 540 с.

³² В. Я. Лаверичев, *Монополистический капитализм в текстильной промышленности России (1900–1917 гг.)*, Москва 1963, 286 с.

³³ Н. Н. Ванаг, *Финансовый капитал в России накануне мировой войны*, Москва 1925, 191 с.

³⁴ В. Е. Мотильев, *Об особенностях промышленного развития России в конце XIX – начале XX века*, «Вопросы истории», 1955, № 7, с. 11–28.

³⁵ В. Я. Лаверичев, *op. cit.*, с. 136–140.

робіт (Л. Шепелев³⁶, В. Яцунський³⁷, С. Струмилин³⁸). Поряд із цим подальше дослідження проблеми зажадало більш глибокої її розробки в регіональному розрізі. Плідні зусилля в цьому напрямку були зроблені й знайшли вираження в публікації збірників документів і статей, монографій. Завдяки їм вдалося виявити особливості розвитку легкої промисловості в окремих регіонах Росії, встановити загальні риси. Однак частіше дослідники лише використовували конкретний матеріал для підтвердження відомих положень. Концептуальні засади залишалися незмінними.

Особливе місце в радянській історіографії посідає наукова спадщина І.О. Гуржій. У монографіях дослідника на широкому колі архівних і друківаних документальних матеріалів, спеціальної літератури висвітлюється комплекс питань про розширення й зміцнення промислового та торговельного розвитку України в 60 – 90 рр. XIX ст. Зокрема автор висвітлює розвиток легкої промисловості України в системі всеросійського ринку, значну роль українських губерній у промисловому виробництві Росії. Велику увагу приділено українській внутрішній та зовнішній торгівлі сировиною для легкої промисловості та її продукцією³⁹.

І.О. Гуржій стверджував, що формування робітничого класу в Україні було невід'ємною складовою частиною загальноросійського процесу. Він також визначив основні напрями розвитку промислового виробництва на українських землях у першій половині XIX ст., розкрив прогресивний зв'язок селянських промислів із ринком, відзначив вплив розкладу феодально-кріпосницької системи на розвиток мануфактурного та фабричного виробництва⁴⁰.

Дослідник займався питаннями технічного стану провідних галузей виробництва, матеріального забезпечення фабрично-заводських робітників, використання найманої праці та застосування машин⁴¹. Проблеми економічного й технічного розвитку української промисловості, розвиток капіталістичних відносин у легкій промисловості, розгортання товарного виробництва, соціально-економічний та торговельний розвиток міст України також стали предметом його наукових пошуків⁴².

У наукових напрацюваннях І.О. Гуржій визначає місце України в зовнішній торгівлі Російської імперії, досліджує питання про розвиток залізничного, морського та річкового транспорту в Україні і його значення в розвитку економічних зв'язків з іншими районами Росії. У праці автор ігнорує та критикує думки інших українських істориків та економістів про важливі столітні відносини України з європейськими державами та про колоніальний характер її економіки, хоча не заперечує, що російський царизм проводив жорстку колоніальну політику, всіляко гальмував розвиток

³⁶ Л.Е. Шепелев, *op. cit.*

³⁷ В.К. Яцунский, *Социально-экономическая история России XVIII–XIX вв.*, Москва 1973, 302 с.

³⁸ С.Г. Струмилин, *Очерки экономической истории России*, Москва 1960, 495 с.

³⁹ І. О. Гуржій, *Україна в системі всеросійського ринку 60–90 років XIX ст.*, Київ 1968, 192 с.

⁴⁰ І.О. Гуржій, *Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII до 1861 р.)*, Київ 1962, 208 с.

⁴¹ І. О. Гуржій, *Зародження робітничого класу України*, Київ 1958, 180 с.

⁴² І. О. Гуржій, *Розвиток товарного виробництва...*

національних культур, переслідував прогресивних культурних діячів, придушував національно-визвольний рух⁴³.

Процеси промислового розвитку українських земель продовжили О. Нестеренко⁴⁴, Т. Дерев'янкін⁴⁵ та Л. Мельник⁴⁶. Промисловий переворот вони досліджували як соціально-економічне явище, що призвело до якісних змін у технічному оснащенні підприємств України, котрі проявилися в 30 – 40-х рр. ХІХ ст. та вплинули на розгортання товарного виробництва⁴⁷.

Праця Т. І. Дерев'янкіна «Мануфактура на Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. (Текстильне виробництво)» присвячена дослідженню окремої форми промисловості (мануфактури) на прикладі її найбільш характерної текстильної галузі. Монографія стала першим спеціальним дослідженням української текстильної мануфактури одного з найважливіших періодів її історії – періоду розкладу й кризи феодално-кріпосницьких відносин в Україні. На основі документальних джерел автор розв'язує складний комплекс питань про закономірності формування й розвитку текстильної мануфактурної промисловості в українських губерніях в загальному аспекті генези промислового капіталізму. У праці велику увагу приділено висвітленню питання про соціально-економічну природу мануфактури⁴⁸.

В іншій праці досліджуючи промисловий переворот Т. І. Дерев'янкін, на великому конкретному матеріалі простежує процес запровадження системи машин, машинізації мануфактурного виробництва, виявляє неоднаковий характер цього процесу на різних видах мануфактур. Автором досліджуються як загальні закономірності переходу від мануфактури до фабрики, так й особливості цього процесу в Росії та Україні. У цьому зв'язку розкриваються обидві сторони промислового перевороту – технічна й соціальна, викладаються теоретико-методологічні аспекти проблеми. Автор робить висновок, що промисловий переворот у текстильній промисловості в 30 – 50-х рр. тільки розпочався, а завершився вже після реформи 1861 року, здійснювався він шляхом розвитку капіталістичної мануфактури, а кріпосна мануфактура не змогла перерости у фабрику й після реформи припинила своє існування⁴⁹.

О.О. Нестеренко в монографії «Розвиток промисловості на Україні» (1959 і 1962 рр.) розглядає промисловість України на всіх основних етапах її розвитку. Автором було зібрано матеріали про історичні передумови промислового розвитку України, розвиток дрібних промислів

⁴³ І.О. Гуржій, *Україна в системі всеросійського ринку 60–90 років ХІХ ст...*

⁴⁴ О.О. Нестеренко, *op. cit.*; *id.*, *Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч., ч. 2: Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво*, Київ 1962, 580 с.

⁴⁵ Т. І. Дерев'янкін, *op. cit.*; *id.*, *Промисловий переворот на Україні. Питання теорії та історії*. Київ 1975, 263с.

⁴⁶ Л. Г. Мельник, *Технічний переворот на Україні у ХІХ ст.*, Київ 1972, 240 с.

⁴⁷ *Ibid.*, с. 47.

⁴⁸ Т.І. Дерев'янкін, *Мануфактура на Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст...*, с. 55–57.

⁴⁹ *Id.*, *Промисловий переворот на Україні...*

та мануфактурного виробництва⁵⁰; фабрично-заводське виробництво⁵¹. Водночас серйозної перевірки потребують наведені автором статистичні дані губернаторських звітів.

Монографія Л. Г. Мельника «Технічний переворот на Україні у XIX ст.» є однією з перших спроб розкрити тему в цьому напрямку. Учений показав історичну картину технічного оснащення різних галузей промисловості та визначив хронологічні межі промислового перевороту. Недоліком роботи можна вважати те, що автор не розглядав актуальні дискусійні та спірні питання щодо промислового перевороту⁵².

Застосовуючи метод галузевого дослідження, радянські економісти та історики стали на шлях більш поглибленого дослідження зазначених проблем. З'явилися праці, у яких процес переходу від мануфактури до фабрики висвітлювався конкретно по окремих галузях виробництва та по окремих регіонах. Одночасно ця проблема знаходила широке висвітлення й на сторінках праць загального характеру (Н. Дружинін⁵³, І. Жаркуцький⁵⁴).

У нашій економічній літературі дуже мало робіт з історії окремих галузей промисловості, окремих промислових регіонів та підприємств. Серед них виділяється праця Ф. Євгенєва «Сто лет клинцевской шерстяной промышленности»⁵⁵. У ній подана детальна й досить ґрунтовна за кількістю фактичного матеріалу інформація щодо промислового розвитку, технічного забезпечення найпотужніших підприємств легкої промисловості українських губерній – клинцівських текстильних фабрик, що дає досить яскраве уявлення про господарську діяльність суконних фабрик. Наведено достатньо даних для того, щоб оцінити розміри цих підприємств та обсяги виробленої ними продукції. Промисловий переворот, перетворення мануфактури в сучасну фабрику відбулися в Клинцях досить пізно. Цікаво, що зміна, за висловом автора, дерев'яної техніки металевою йшла на всіх фабриках у суворій послідовності: від чесання до прядіння – і тільки в 90-х рр. позаминулого століття закінчилася механізацією ткацької справи. І лише в XX-те століття клинцівські фабрики вступають як промислово-капіталістичні підприємства сучасного типу⁵⁶.

Цьому вступу передував довгий період накопичення й концентрації капіталів. Автор наводить вичерпні дані стосовно процесу накопичення, проте процес концентрації в нього завуальований, хоча після кожної кризи зникає низка підприємств, ростуть і посилюються вцілілі. Автор докладно описує ліквідацію окремих підприємств, однак не з'ясовує конкретні економічні причини руйнування тієї чи іншої фабрики. Швидше за все, клинцівські фабрики не були винятком, і там зникали підприємства технічно відсталі,

⁵⁰ О. О. Нестеренко, *Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч., ч. 1: Ремесло і мануфактура...*

⁵¹ О. О. Нестеренко, *Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч., ч. 2: Фабрично-заводське виробництво...*

⁵² Л. Г. Мельник, *op. cit.*

⁵³ Н.М. Дружинин, *Генезис капитализма в России*, Москва 1955, 79 с.

⁵⁴ И.И. Жаркуцкий, *Развитие промышленности и торговли в левобережных районах молдавского Приднестровья в пореформенный период (1861–1905 гг.)*, Кишинев 1985, 166 с.

⁵⁵ Ф. Евгенев, *Сто лет клинцевской шерстяной промышленности*, Клинцы 1926, 165 с.

⁵⁶ *Ibid.*, с. 46–51, 103–110.

що не витримували конкуренції з добре обладнаними фабриками. Переваги технічно передових підприємств перед технічно відсталими виявлялися на ринку, де ці підприємства зіштовхувалися як продавці вироблених товарів. Характеристика причин та обставин, що супроводжували процес концентрації клинцівської промисловості невіддільна від характеристики ринків клинцівського сукна. Ринками збуту продукції автор якраз знехтував, тим часом архівні дані безсумнівно містять вичерпні матеріали з цього питання. Вибірка відповідних місць із головних бухгалтерських книг могла б дати досить матеріалу для солідного судження з цього приводу. На жаль, автор цих даних не наводить. Коротка згадка про ярмарковий продажах подає небагато інформації⁵⁷.

Особливо цінним у книзі є те, що кожному свою тезу, кожен свій висновок автор підкріплює солідним фактичним, часом – новим матеріалом. Також автор охарактеризував період первісного нагромадження капіталу в Клинцях⁵⁸.

Широкий огляд історіографії з питань промислового розвитку Одеси та Одещини другої половини XIX ст. подано в монографії В. Загоруйка⁵⁹. У ній дослідник розглядає літературу, що стосується періоду промислового перевороту та його зв'язок із революційними виступами працівників підприємств. Розглядаються капіталістичні відносини, умови життя робітників, автор вказував, що найбільшими підприємствами легкої промисловості Одеси досліджуваного періоду були канатний завод Новікова та джутова фабрика Родоконакі. В. Загоруйко зупиняється на описах доставки конопляної сировини для канатного заводу з Брянська, забезпечення заводу машинами з Англії в 1856 р. та заміну кінного приводу паровим двигуном у 1886 р. У 1892 р. завод був електрифікований. Автором зазначається, що через заборонні митні тарифи в деяких країнах експорт канатів у 90-х рр. був скорочений. Від 1889 р. завод почав виготовляти шпагат для снопов'язалок, цукрового виробництва й звичайні мотузки для господарських потреб⁶⁰.

Щодо сучасної історіографії, то в ній, на наше переконання, відбулося розширення досліджень історико-економічних проблем. Почали застосовувати більш досконалі теоретико-методологічні та методичні основи як у наукових книгах, так і в наукових статтях. Вагоме значення має поява значної кількості досліджень, у яких відображається розвиток української національної промисловості відокремлено від Російської імперії та провідних великоросійських губерній. Комплексно питання технічного перевороту в Наддніпрянській Україні в XIX ст. у сучасній літературі майже не розглядалося. Існують лише праці, в яких досліджується технічний переворот або по окремих губерніях, або по окремих галузях виробництва

⁵⁷ Ibid., с. 127–130.

⁵⁸ Ibid., с. 144.

⁵⁹ В. Загоруйко, *По страницам Одессы и Одещины*, вып. 2, Одесса 1960, 152 с.

⁶⁰ Ibid., с. 39.

(І. Жиленкова⁶¹, Л. Кофенгауз⁶², А. Кругліков⁶³).

Сучасним етапом розвитку історіографії проблеми вважається початок 1990-х рр. На цьому історіографічному фоні істотно вирізняються праці М.М. Москалюка. Так, у монографії «Загальний нарис промислового розвитку України в другій половині XIX – на початку XIX ст.»⁶⁴ автор показує розвиток промисловості України в системі всеросійського ринку, роль українських губерній у виробництві Російської імперії. У роботі проаналізовано становище та динаміку розвитку промисловості, капіталізацію й політику держави в контексті промислового розвитку, показано збут промислової продукції та стан матеріально-технічної бази промисловості. Концептуальному осмисленню теми сприяє розгляд проблеми формування буржуазії, технічної інтелігенції й робітників промисловості в умовах ринку⁶⁵.

У 2012 р. виходить друга монографія М.М. Москалюка «Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття»⁶⁶. У роботі розкрито особливості розвитку обробної промисловості, зокрема вовняної та шкіряної, проаналізовано економічну політику царизму, матеріально-технічну базу, показано роль підприємців, технічної інтелігенції й робітників в обробній промисловості, визначено обсяги виробництва та ринки збуту продукції.

О.М. Донік у своїй праці дослідив місце й роль дворянського промислового підприємництва в Україні (XIX ст.). Автором проаналізовано урядову політику щодо підтримки поміщицьких підприємств, узагальнено дані про характер і галузеві напрями промислової діяльності дворянства. Розглянуто специфіку розвитку галузей легкої промисловості, що були безпосередньо пов'язані з поміщицьким землеволодінням. У монографії О. Доніка купецтво проаналізоване як специфічна верства з окремим соціально-правовим статусом, етнічною й релігійною структурою, становою й професійною організацією, типовими заняттями; з'ясовані джерела його формування, соціокультурну активність та визначена роль цієї соціальної групи в економічному й громадському житті України в XIX ст. До купецтва зараховано підприємців, які належали безпосередньо до купецького стану або походили з нього, із часом набувши вищого соціального статусу у суспільстві. Основними формами купецького підприємництва в XIX ст. були одноосібні підприємства, торгові доми та акціонерні товариства⁶⁷.

Вивченню фабрично-заводської промисловості та цехового ремесла Правобережної України на матеріалах Подільської губернії присвячена

⁶¹ І.М. Жиленкова, *Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-ті рр.–1914 р.)*: монографія; відп. ред. член-кореспондент НАН України В.М. Даниленко, Київ 2016, 668 с.

⁶² Л.Б. Кафенгауз, *Эволюция промышленного производства России*, Москва 1994, 848 с.

⁶³ А.Л. Кругликов, *Текстильная промышленность России в начале XX века. Историко-социологическое исследование*, Москва 1992, 365 с.

⁶⁴ М. М. Москалюк, *Загальний нарис промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст.*, Тернопіль 2007, 257 с.

⁶⁵ *Ibid.*, с. 24, 154, 168.

⁶⁶ *Id.*, *Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX на початку XX століття*, Тернопіль 2012, 300 с.

⁶⁷ О. М. Донік, *Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.)*, Київ 2008, 270 с.

публікація А. Задорожнюка⁶⁸. У ній доведено, що цехове виробництво панувало у виробничій сфері міської економіки й разом з активною торгівельною діяльністю повністю забезпечувало потреби міського й місцевого населення в промислових товарах і послугах.

У монографічному дослідженні А. Задорожнюка та О. Реєнта⁶⁹ аналізуються історичні та соціально-економічні умови розвитку ремесел, промислів та фабрично-заводських підприємств та законодавча база їх функціонування. Автори дійшли висновку, що, враховуючи сільськогосподарську орієнтацію економіки регіону, у містечках як осередках землеробської околиці, концентрувалися підприємства, що приносили значно більші прибутки, ніж міські. Проте переважна частина виготовленої продукції на фабрично-заводських підприємствах (цукор, борошно, сукно) експортувалися й не йшла на задоволення потреб населення в промислових товарах. Тому індивідуальне виробництво, здійснюване ремісником-майстром, упродовж століття залишалося основою міської економіки краю. Вважаємо, що таке твердження А. Задорожнюка та О. Реєнта щодо промислового розвитку характерне й для інших українських губерній.

Отже, аналіз дореволюційної й радянської літератури свідчить про недостатність і фрагментарність вивчення історії розвитку легкої промисловості Наддніпрянської України дорадянського періоду: дослідження, як правило, обмежуються або тематичними й локальними, або хронологічними рамками. Недостатньо широко висвітлена проблема і в узагальнюючих працях з історії промисловості. Все це зумовлює нагальну необхідність глибокого й всебічного дослідження соціально-економічної історії українських губерній зазначеного періоду. Багатогранність і складність питання виключає можливість його всебічного вивчення в рамках однієї монографії. За масштабами й проблематики подібне завдання може бути вирішене тільки на основі низки досліджень. Ключовою рисою розвитку радянської історіографії був аналіз різноманітних проблем, пов'язаних із монополізацією економіки, що органічно пов'язувалося ними з надмірним та шкідливим впливом іноземного капіталу на економіку загалом і торгівлю – зокрема. Працюючи в межах марксистсько-ленінської ідеології, історики в абсолютній більшості акцентували свою увагу на панівних кризових тенденціях економічного розвитку, у тому числі й у сфері зовнішньої торгівлі, митної політики, самої системи міждержавних відносин (В. Лавричев⁷⁰, Р. Лівшиц⁷¹, М. Цвібак⁷²).

⁶⁸ А. Б. Задорожнюк, *Стан фабрично-заводської промисловості в містах і містечках Поділля у ХІХ – на початку ХХ ст.*, «Вісник Кам'янець-Поділ.нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст.науки», 2008, вип. 1, с. 220–230.

⁶⁹ А. Б., Задорожнюк, О. П. Реєнт, *Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.*, Київ 2008. 270 с.

⁷⁰ В.Я. Лавричев, *Государство и монополии в дореволюционной России. Проблема вмешательства абсолютистского государства в экономическую жизнь и воздействие капиталистических монополий на государственный аппарат*, Москва 1982, 198 с.

⁷¹ Р.С. Лившиц, *Размещение промышленности в дореволюционной России*, Москва 1955, 295 с.

⁷² М.М. Цвибак *Из истории капитализма в России. Хлопчатобумажная промышленность ХХ в.* Ленинград 1925, 89 с.

Таким чином, тема вивчення розвитку легкої промисловості в Наддніпрянській Україні в 1861–1914 рр., торгівлі її продукцією ні в дореволюційній, ні в радянській літературі не була об'єктом спеціального висвітлення. Як показує аналіз наукової спадщини українських учених у галузі історико-економічних досліджень, вони охоплювали, по суті, усі відомі на той час концепції, школи й напрямки світової науки. Разом із тим такий аналіз допомагає виявити місце українських істориків у загальних інтелектуальних пошуках та визначити вектори подальшого соціально-економічного прогресу історичної науки України.

Для аналізу виявлено найбільш значні статейні, монографічні дослідження легкої промисловості українських губерній, визначено їх ключові змістові лінії та вказано на маловивчені проблеми. На основі аналізу низки наукових джерел, а також осмислення наукової літератури з питань розвитку легкої промисловості зроблено спробу виділити та охарактеризувати особливості забезпечення технічним обладнанням, сировиною, інженерними фахівцями, робітниками підприємств легкої промисловості українських губерній у другій половині XIX – на початку XX ст. Підкреслено, що, не зважаючи на важливість та актуальність, проблема поки що вичерпно не розкрита в історичній літературі. Щоправда, в історіографії нагромаджено достатню кількість джерел і вироблено необхідний інструментарій для її наукової реконструкції на сучасній методологічній основі.

Бібліографія

Ванаг Н. Н., *Финансовый капитал в России накануне мировой войны*, Москва 1925.

Горелик Л.Э., *Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР*, Киев 1957.

Гуржій І.О., *Зародження робітничого класу України*, Київ 1958.

Гуржій І.О., *Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII до 1861 р.)*, Київ 1962.

Гуржій І. О., *Україна в системі всеросійського ринку 60–90 років XIX ст.*, Київ 1968.

Дерев'янкін Т. І., *Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (Текстильне виробництво)*, Київ 1960.

Дерев'янкін Т. І., *Промисловий переворот на Україні. Питання теорії та історії*, Київ 1975.

Донік О. М., *Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.)*, Київ 2008.

Дружинин Н.М., *Генезис капитализма в России*, Москва 1955.

Евгеньев Ф., *Сто лет клинцевской шерстяной промышленности*, Клинцы 1926.

Жаркуцкий И.И., *Развитие промышленности и торговли в левобережных районах молдавского Приднестровья в пореформенный период (1861–1905 гг.)*, Кишинев 1985.

Жиленкова І.М., *Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-ті рр.–1914 р.): монографія; відп. ред. член-кореспондент НАН України В.М. Даниленко, Київ 2016.*

Загоруйко В., *По страницам Одессы и Одещины*, вып. 2, Одесса 1960.

Задорожнюк А. Б., Реєнт О. П., *Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII– початку XX ст.*, Київ 2008.

Задорожнюк А. Б., *Стан фабрично-заводської промисловості в містах і містечках Поділля у XIX – на початку XX ст.*, «Вісник Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Іст. науки», 2008, вип. 1.

Иоксимович Ч.М., *Мануфактурная промышленность в прошлом и настоящем*, Москва 1915.

История торговли и промышленности в России: в 3 тт., т 1. вып. 6. *Обзор русской внешней торговли в XIX и начале XX века*, под. ред. П. Х. Спаского. Санкт-Петербург 1912.

История торговли и промышленности в России: в 3 тт., т. 3: *Мануфактурная промышленность*, под ред. П.Х. Спаского, Санкт-Петербург 1914.

Кафенгауз Л.Б., *Эволюция промышленного производства России*, Москва 1994.

Кругликов А.Л., *Текстильная промышленность России в начале XX века. Историко-социологическое исследование*, Москва 1992.

Кругляк Б.А., *Монополії в легкій і харчовій промисловості і внутрішня торгівля на Україні в кінці XIX – на початку XX ст.*, [в:] *Питання історії СРСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць*, вип. 36, Харків 1991.

Лаверычев В. Я., *Монополистический капитализм в текстильной промышленности России (1900–1917 гг.)*, Москва 1963.

Лаверычев, В.Я., *Государство и монополии в дореволюционной России. Проблема вмешательства абсолютистского государства в экономическую жизнь и воздействие капиталистических монополий на государственный аппарат*, Москва 1982.

Лившиц Р.С., *Размещение промышленности в дореволюционной России*, Москва 1955.

Лященко П. И., *История народного хозяйства СССР: в 2 т.*, т. 2: *Капитализм*, Москва 1956.

Мельник Л. Г., *Технічний переворот на Україні у XIX ст.*, Київ 1972.

Москалюк М. М., *Загальний нарис промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст.*, Тернопіль 2007.

Москалюк М. М., *Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX на початку XX століття*, Тернопіль 2012.

Мотылев В. Е., *Об особенностях промышленного развития России в конце XIX – начале XX века*, «Вопросы истории», 1955, № 7.

Нестеренко О.О., *Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч., ч. 1: Ремесло і мануфактура*, Київ 1959.

Нестеренко О.О., *Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч., ч. 2: Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво*, Київ 1962.

Оглоблин А. П., *Очерки истории украинской фабрики: Предкапиталистическая фабрика*, Киев 1925.

Опацкий А. Н., *Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих*, Харьков 1912.

Пажитнов К. А., *Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Хлопчатобумажная, льно-пеньковая и шелковая промышленность*, Москва 1958.

Подолінський С., *Ремесла і фабрики на Україні*, Женева 1880.

Реєнт О.П., *Загальні тенденції розвитку, найголовніші осередки та реверсні особливості української торгівлі в XIX – на початку XX ст.*, [в:] *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць*, голова редкол. членкор. НАН України О.П. Реєнт, вип. 26. Київ 2017.

Струмилин С.Г., *Очерки экономической истории России*, Москва 1960.

Туган-Барановский М. И., *Русская фабрика в прошлом и настоящем*, т. 1: *Историческое развитие русской фабрики в XIX веке*, Санкт-Петербург 1900.

Фабрично-заводская промышленность и торговля России с приложением общей карты фабрично-заводской промышленности Российской империи. Изд.-во Департ. Торговли, под ред. Д. И. Менделеева, Санкт-Петербург 1893.

Хромов П. А., *Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России*, Москва 1982.

Цвибак М.М., *Из истории капитализма в России. Хлопчатобумажная промышленность XX в.*, Ленинград 1925.

Цыперович Г., *Синдикаты и тресты в дореволюционной России и в СССР (Из истории организационных форм промышленности за последние 50 лет)*, изд. 4-е, Ленинград 1927.

Шепелев Л. Е., *Царизм и буржуазия во второй половине XIX века: Проблемы торгово-промышленной политики*, Ленинград 1981.

Яцунский В.К., *Социально-экономическая история России XVIII–XIX вв.*, Москва 1973.

Віталій Левицький

Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль)

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація: У статті проаналізовано стан наукового вивчення питань розвитку легкої промисловості українських губерній Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. дорадянськими, радянськими та сучасними українськими історіографами. Основну увагу акцентовано на з'ясуванні їх ставлення до політики Російської імперії у сфері промисловості. Наявну наукову літературу розподілено на тематичні групи; для аналізу виділено найбільш значні статейні, монографічні дослідження, означено їх ключові змістові лінії та вказано на маловивчені проблеми. Визначено спільні та відмінні риси оцінок істориками специфіки розвитку легкої промисловості вказаного періоду, впливу державної політики на рівень конкурентоздатності української промислової продукції на всеросійському ринку. Констатовано залежність позиції авторів від зміни політичного курсу держави в радянський період, на початку 1990-х рр., їх намагання ретельно опрацювати праці попередників, а також визначатися з контрверсійними питаннями на основі застосування нової методологічної бази, які потребують відповіді у ході дослідження цієї економічної проблеми. Виявлено, систематизовано та охарактеризовано основні групи історіографічних джерел з історії легкої промисловості Наддніпрянської України зазначеної доби. Виділено комплекс недостатньо досліджених та дискусійних аспектів проблеми, що потребують системного вивчення. Розкрито особливості сучасного бачення зазначеної проблематики в українській історичній науці доби незалежності. Визначено спільні та відмінні риси оцінок специфіки зовнішньої торгівлі вказаного періоду, впливу державної політики на рівень конкурентоздатності промислової продукції на світовому ринку.

На основі аналізу низки наукових джерел, а також осмислення наукової літератури з питань розвитку легкої промисловості зроблено спробу виділити та охарактеризувати особливості забезпечення технічним обладнанням, сировиною, інженерними фахівцями, робітниками підприємств легкої промисловості українських губерній в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Підкреслено, що, не зважаючи на важливість та актуальність, проблема поки що вичерпно не розкрита в історичній літературі. Щоправда, в історіографії нагромаджено достатню кількість джерел і вироблено необхідний інструментарій для її наукової реконструкції на сучасній методологічній основі.

Ключові слова: легка промисловість, текстильна промисловість, технічний прогрес, торгівля, протекціонізм, фритредерство, експорт, митна політика, історіографія.

Vitaliy Levytskyi

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk
(Ukraine, Ternopil)

THE HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF THE PROBLEM OF LIGHT INDUSTRY DEVELOPMENT IN UKRAINIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE XIXTH AND EARLY XXTH CENTURY

Summary: This paper analyses the scientific study of the light industry development in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the XIXth and early XXth centuries as described by pre-Soviet, Soviet and Ukrainian historiographers. This thesis is mostly focused on finding out of their attitude towards the policy of the Russian Empire in the industrial sphere. The available scientific literature is divided into thematic groups; the most significant static monographs, monographic researches have been identified for analysis, the key content lines have been indicated on the unexposed problems. The common and distinctive features of the historians' assessments of the specifics of the light industry development in the mentioned period have been determined. The influence of the state policy on the level of competitiveness of the Ukrainian industrial products on the Russian market was presented within this paper. Authors' relation regarding the change of the political course of the state in the Soviet period (in early 1990s) was presented, as was their careful attempts to elaborated on the works of their predecessors. Additionally, this controversial issues will be determined, as it should be, based on the application of the new methodological framework during the study of this economic problem. The main groups of the historiographic sources concerning the history of the light industry in the Dnieper Ukraine of that time were founded, systematized and characterized. A set of aspects, which is insufficiently researched, was highlighted. This problem requires a systematic study. Modern vision of mentioned problem in the Ukrainian historical science during the age of the independence was revealed. Common and distinctive features of the assessments of the specifics of foreign trade of the specified period, and the influence of state policy on the level of competitiveness of the industrial products on the world market were determined.

On the base of the analysis of several scientific sources, and the interpretation of the scientific literature concerning light industry development, the attempt to identify and describe features, and how the light industry factories were supplied by the technical equipment, raw materials, engineering specialists, workers from the Ukrainian provinces in the second half of the XIXth and early XXth century was made. It was emphasized that in spite of the importance and urgency this problem was not emphasized in the historical literature. Moreover, a sufficient number of sources in the historiography was piled up. The necessary methods for its scientific reconstruction was produced on modern methodological basis.

Keywords: light industry, textile industry, technical progress, trade, protectionism, free tutoring, export, customs policy, historiography.